

Мазур В.П.

здобувач кафедри теорії та історії мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури, м. Київ

ІКОНОГРАФІЯ ЧИНУ МОЛІННЯ ІКОНОСТАСУ УСПЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ МІСТА ЛЬВОВА (1616-1638РР.) НА ТЛІ РОЗВИТКУ ДАНОГО ЧИНУ В УКРАЇНСЬКИХ ІКОНОСТАСАХ

Анотація. Іконостас церкви Успіння Пресвятої Богородиці у м. Львові (1616-1638 рр.), має свої іконографічні особливості одна з яких відображена в чині Моління, а саме відтворення мученицьких смертей апостолів на поземні кожної з ікон чину.

Ключові слова: чин Моління, іконографія.

Аннотация. Мазур В.П. Иконография ряда Деисуса Успенской церкви города Львова (1616-1638 гг.) на фоне развития данного чина в украинском иконостасе. Иконостас Успенской церкви г. Львова (1616-1638 гг.), имеет свои иконографические особенности одна, с которых изображение мученических смертей апостолов на каждой из икон данного ряда.

Ключевые слова: Деисус, иконография.

Annotation. Mazur V.P. The Deesis icons into the altar screen of the Dormition Church in Lvov (1616-1638) had its additional motifs. The iconostasis in the Dormition Church in Lvov (1616-1638) had the Deesis with its own noteworthy additional motifs: on the strips of ground in the icons of the Apostles their martyrdoms, are represented.

Keyword: the Deesis, the iconography.

Постановка проблеми: Стаття має на меті пунктирно окреслити загальні та самобутні ознаки розвитку іконографії чину Моління в складі українського високого іконостасу, на прикладі іконостасу церкви Успіння Пресвятої Богородиці м. Львова (1616-1638рр.). Частково визначити постаті апостолів чину та виявити особливості даної пам'ятки.

Історію Деїсісно – апостольського чину в будові українського іконостасу, досліджували: В. Свенціцька [7;8], В. Ярема [10], Л. Міляєва [5], В. Александрович [2], М. Гелитович [3].

Чин Моління на відміну від усіх чинів іконостасу має найдавнішу історію перебування спочатку в складі алтарної перегородки, а потім в архітектурі іконостаса [8; с. 209]. Він поряд з празниками присутній, ще в пам'ятках візантійського мистецтва [4; с.110-136]. Одна з перших згадок про деїсус та замовлення ікон містяться у Києво-Печерському патерику [1; с.175-176]. Починаючи з XIV-XV століття, до складу чину Моління, могли входити ікони святих, однією з найдавніших є ікона Святого Георгія XIV-XV століття, з церкви святого Миколая в с. Тур'є Львівської області, де руки святого зображені у молитовному зверненні.

На думку науковців, саме XV століття стало для чину Моління в складі іконостасу визначальним. Як зазначає вчена Л. Міляєва: “П'ятнадцяте століття – це час пошуку поліфонічного, акордного звучання чину <<Моління>>”. Тобто чин Моління, на той час, не був сформованим і міг розвиватися залежно від смаків замовника і тому мав у собі окрім постатей святих, воїнів, пустельників, стовпників, пророків [5; с.33]. Ікона пророка Давида, кінець XV століття, з церкви Параскеви с. Дальова (Лемківщина), доводить різноманітність цього чину вже починаючи з XV століття.

Центральну частину чину Моління умовно можна поділити на два типи, так звані: Пентаморфон – “Спас на троні” (Пантократор), Богородиця, Іоанн Предтеча та два архангели: Гавриїл та Михаїл (архангели з другої половини XVI століття “стали” за престолом Христа, ся традиція продовжувалася в XVII-XVIII століттях) і Триморфон – “Спас на троні” (Пантократор), Богородиця та Іоанн Хреститель. До першого типу відноситься Моління з чином, першої третини XV століття, з церкви Різдва Богородиці с. Ванівка (Лемківщина), де на одній дошці зображені: Пентаморфон; апостоли: Петро, Павло; святі: Іоанн та Микола. До другого типу – Триморфон, з кінця XV століття, з церкви св. Дмитрія м. Рогатин. Маляр виконав на одній дошці, постаті: Марії, Іоанна та Христа на троні, розділяючи їх тільки умовним обрамленням. Ікони з чину Моління, збереглися частково, з с. Явори Львівської області, кінця XV століття, з церкви св. Миколая (Христос Пантократор та архангел: Михаїл, апостоли: Петро і Павло, святий: Микола та святий: Іоанн Златоуст, зворот ікони “Вибрані святі”).

Таким чином ми дійшли до висновку, що вірогідно характерним для даного століття була наявність у чині Моління, апостолів поряд зі святителем Іоанном Златоустом і святим Миколою. Частково збережений чин Моління з с. Тилич (Лемківщина), також XV століття, що є родом з церкви св. Козьми і Дем'яна. Незвичайним для цього комплексу була приналежність ікони “Спаса у Славі”, до чину Моління, а не до намісного, адже в архітектоніці українського іконостасу, як зауважили вчені, ікона “Спаса у Славі”, займала місце здебільше, у намісному чині [3; с.5]. Привілейованість даного

Надійшла до редакції 25.05.2012

іконостасу полягає також в тому, що в його склад входили не тільки, так званий Пентаморфон та апостоли: Павло з Петром; а й постаті святих. За Павлом: Микола, Євфимій та святий ім'я, якого починається з літер "Са...". За Петром зображені Іоанн Златоуст, св. Григорій, Антоній. До кінця XV століття належить також унікальна пам'ятка українського мистецтва – це чин Моління з церкви Воздвиження Чесного Хреста м. Дрогобич, в якому був наявний Пентаморфон, на що вказують ікони, що уціліли: Іоанна Предтечі та Архангела Михаїла, збережені також ікони з постатями святих: Петра, Павла, Миколая та Іоанна Златоуста. В чині Моління були присутні ченці такі, як преподобний Антоній Печерський, ікона XV століття, з церкви с. Тур'є, що зазначає можливу належність даної ікони до комплексу Моління з іконостасу, церкви якогось монастиря [5: с.43]. Традиція розміщує постаті Св. Іоанна Златоуста та Василя Великого, як основоположників літургії, в чині Моління бере початок в XV столітті, про це частково можна судити зі збережених пам'яток: ікона Св. Василя Великого, з XV століття, з с. Тур'є та ікона св. Іоанн Златоуст, кінця XV – початку XVI століття, з церкви св. Параскеви с. Ільник Львівської обл.. В іконі з церкви с. Лисятичі Львівської області, кінець XV-XVI століття, постаті св. Василя і св. Петра, зображені на одній дошці і походять з чину Моління. До початку XVI століття належить, видатна пам'ятка, з церкви Параскеви П'ятниці с. Дальова (Лемківщина), постаті якої розташовані на одній дошці, в центрі Пентаморфон (в осередку якого "Спас на троні"), доповнюють його з одного боку Павло, Матвій, Георгій і Антоній, з іншого – Петро, Іоанн Євангеліст, Дмитрій і Феодосій.

Тобто можна стверджувати, що в XV-XVI століттях в чині Моління, ми можемо спостерігати поряд з архангелами, святими, постаті преподобних.

В XV-XVI столітті, до чину Моління могли входити також ікони з зображенням пустельників: св. Марка – пустельника і св. Онуфрія, обидві ікони походять з чину Моління церкви св. Параскеви П'ятниці с. Ільник Львівської області, датовані кінцем XV- початком XVI століття. Збереженим на одній дошці є Моління (Деїсис – Пентаморфон), з середини XVI століття, з церкви Покрова Богородиці с. Поляна Львівської області.

Вчені констатують: "Моління складають п'ять ікон із зображенням дванадцяти апостолів (по три постаті на одній іконі), Христа на троні з Богородицею, Іоанном Хрестителем та архангелами Михаїлом і Гавриїлом у центрі (так званий Пентаморфон). Як засвідчують уцілілі пам'ятки, молитовні ряди такого зразка в той час поширення не мали" [5; с. 44].

Винятковою пам'яткою вітчизняного мистецтва є чин Моління, з празничними сценами, в нижньому реєстрі іконної дошки, середини XVI ст., з церкви Архангела Михаїла, зі с. Стара Скварява, в якому на одній площині розміщені по двоє апостолів. До першої половини XVI століття зараховують ікони чину Моління церкви с. Торки: з постатями Петра і архангела Михаїла, на одній дошці; аналогічно на єдиній дошці апостола Симона і євангеліста Луки. Як зазначають вчені даний комплекс ікон є чи не найдавнішим збереженим прикладом апостольського Моління, який прийшов на зміну Молінню з вибраними святими і утвердився в українських іконостасних комплексах в другій XVI століття [5: с.43]. До другої половини XVI століття відносять ікону апостола Симона, з м. Холм (Польща), котра правдоподібно також належала до якогось чину

Моління. На іконі Іоанна і Петра другої половини XVI ст., з с. Білі Ослави Івано-Франківської обл., апостоли зображені, на одній дошці та можливо являли собою чин Моління. В чині Моління другої половини XVI століття, перебувала ікона Євангеліста Іоанна (?), з церкви св. Миколая м. Кам'янка-Бузька Львівської області. З цієї ж церкви родом чотири ікони з чину Моління: фрагменти ікон з зображенням євангелістів: Невідомого і Матвія; уцілілими є зображення: Луки(?) та Богородиці. Пам'ятка з відображенням апостолів: Іоанна, Петра та Богородиці, другої половини XVI століття, з церкви св. Параскеви с. Ільник Львівської обл., вірогідно також була в складі чину Моління.

Від середини XVI століття чин Моління, з різними святими, змінюється на апостольський [5; с.44]. Одним зі вцілілих Деїсисо – апостольський чинів, є чин, який належить до 1560-тих рр., майстра Дмитрія і походить з церкви Різдва Богородиці(?) м. Долина Івано-Франківської обл.. До визначних пам'яток, що дійшли до нас з найбільш збереженим комплексом ікон є іконостас з церкви Успіння Богородиці з Наконечного. В якому уцілів чин Моління (1570-ті рр.), за будовою він складається з сімнадцяти фігур, апостоли зображені крокуючими і зі своїми індивідуальним рисами. Права і ліва сторони, даної пам'ятки мають дещо симетричний характер, єдиний Яків порушує цю закономірність, він має своє відображення у особі Симона, а не Варфоломія, як то мало б бути, постать Андрія відбивається також у постаті Симона. У центра чину "Спас на престолі" з архангелами. [5; с.52-53].

Як свідчать наведені приклади починаючи з 1560-тих років установився чин Моління, а саме перетворився з чину в якому фігурували святи, пустельники, воїни, ченці на апостольський. Подібно в пам'ятках початку XVII століття, таких як іконостаси: П'ятницької церкви м. Львова (перша половина XVII століття), Спасо – Преображенської церкви м. Любліна (1633) і Успенської церкви м. Львова (1616-1638 рр.), апостольський чин, якого знаходиться в

с. Великі Грибовичі, дані ряди мали вже встановлений канонізований апостольський чин. Все вище сказане дає змогу уявити, як виглядав апостольський ряд, по можливості, визначити постаті апостолів, спираючись на зображення мученицької смерті апостолів на поземні, що є надзвичайно унікальним для українського високого іконостасу і не повторюється згодом в іконостасах України. Припускаємо однак, що чин переписувався і самі дошки не змонтовані у тій послідовності, що були в іконостасі Миколи Петрахновича (завершеному в 1638 році).

Для порівняльної реконструкції найбільш наближеним є П'ятницький іконостас, бо саме він зберігся *in situ*, та має яскраво виражені постаті апостолів. Але і ця композиція не може бути вирішальною, бо достеменно невідомо чи іконостас Святих П'ятниць, з самого початку свого створення був виконаний для даної церкви? Так відмінністю П'ятницького і Успенського іконостасів є центральні частини чину Моління в П'ятницькому – зображення Пантократора, за тронем з ангелами, а поряд з ним на одній дошці Марія та Іван Хреститель, тобто Деїсис в Успенському – ікони Марії та Іоанна зображені на окремих дошках, поряд зі "Спасом в силах" (Шамардіна Н. називає цю ікону: "Царю Горного Ієрусалима" [9 с. 445-447]. На нашу думку то є "Спас в силах", бо ідентичну ікону XVII століття, "Спас в силах" інв. № 712 Ст., маємо в колекції "Студіон" [6;

с.11)). Однією з основних відмінностей даної ікони від традиційної іконографії “Спаса в силах” є у тому, що Ісус благословляє двома руками. Вчені також зазначають наближеність даної композиції до київської гравюри так званої “Парамії” 1634 року [2; с.11]. На залежності іконографії сцен з мученицькими смертями апостолів від гравюр Біблії М. Піскатора та Г. де Йоде, вперше наголосила В. Свенціцька [8; с.27].

В іконостасі з с. Великі Грибовичі маємо чітко визначені місця таких ікон, як Спас, Марія, Іоанн Хреститель, Петро та Павло повністю еквівалентні із загально прийнятими іконографічними особливостями. Петро сивочолий, з короткою бородою, а Павло має темну бороду з темним волоссям, до того ж повністю тотожні їх атрибути тобто меч у Павла, символ його страти і ключі від раю у Петра, очевидно, що центральна частина абсолютно зберегла той вигляд який мала в іконостасі Успенської церкви. Поряд з Павлом зображення Іоанна, сивочолого та старого, це один з апостолів котрий не помер мученицькою смертю, а на схилі літ, як оповідає легенда, викопав собі могилу в формі хреста і вознісся на небо. Інколи зображують, що він входить до могили. На грибовицькій іконі Іоанн в хрестоподібній могилі, поряд постать Прохора. За фігурою Іоанна, відтворено апостола, мученицька смерть, якого відбулась через розпилення його навпіл, на це вказує сцена на поземні. За однією з легенд єдиний з апостолів, хто був розпиляний навпіл це Симон, за іншою – він був розп’ятий. Таким чином беручи до уваги першу легенду, цілком логічно, що за постаттю Іоанна в грибовицькому іконостасі знаходиться Симон. Наступним за Симоном, зображено апостола з втраченою сценою мучеництва, залишається міркувати, хто він? Натомість апостол поряд можливо є Яків Старший, бо існує гравюра з зображення мученицької смерті Якова у бібліях М. Піскатора та Г. де Йоде, тобто з певною вірогідністю можна стверджувати, що то є Яків Старший (в іконі дана гравюра відображена дзеркально). Довершує чин молодий апостол, за традицією то є зображення Філіпа чи Фоми. Дослідивши відображення у нижній частині дошки, де відтворена сцена розп’яття і враховуючи вище сказане можна зробити висновок художник написав Філіпа. Але апостол був розп’ятий вниз головою, взявши до уваги, що з усього чину єдине зображення де є постать розп’ята вниз головою то є зображення Петра, можна зробити висновок, що чин правої сторони зникає Філіп, до того ж його зображено не є розп’ятим, апостол тільки заходить на хрест. За Петром, в іконостасі Успенської церкви, ікона апостола, в мученицькій сцені якого маємо три постаті, одна з них можливо і є сам апостол. Він ніби кидається в бік від двох людей зображених у правій частині даної сцени, один з яких тримає меч, інший держить постать, що схожа на святого. Тобто не можливо сказати точно чи то апостол Матвій, який був обезголовлений, чи інший, можливо лише те що у мученицькій смерті апостол сам вказує на голову, себто на характер своєї страти. За постаттю невідомого апостола – Андрія, бо відтворена страта апостола на так званому Х –подібному хресті. Але слід зауважити, він зображувався сивочолим, у іконостасі з с. Великі Грибовичі, має сивочолий вигляд лише на розп’ятті, що частково не співпадає з загально прийнятими іконографічними особливостями, цього апостола. Наступний у чині є ймовірно Марк, відображення його смерті на поземні виражене мотузками навколо тіла, а лише один з апостолів прийняв такі тортури, це Марк, якого тягли на вірвовках через місто. За постаттю Марка відтворено апостола,

в відображенні мученицької смерті, якого двоє людей тримають його за ноги і тягнуть, єдиний апостол якому вивертати ноги перед стратою – Філіп. Але Філіп був юним, а не чоловіком більш старшого віку, як то зображено на згаданій іконі, тобто залишається питання, хто відтворений? Завершує чин від центру і розпочинає його з лівого боку за традицією молодий апостол Фома, бо саме його страта зображена внизу – смерть від списів.

Залишається питання чи ікона зі сценою, на якій зображені троє людей, на поземні є іконою – Матвія, як зазначалося, і хто є з втраченим зображенням мученицької смерті, і чи взагалі вона була на тій іконі? Можливо це Лука, який за легендою був розп’ятий з Андрієм, або помер своєю смертю вірогідно тому його кончина не зображена художником, до того ж Лука на той час входив до іконостасних комплексів Моління (Святих П’ятиць м. Львова; церкви Святого Духа в Рогатині (1650) та до монументальних розписів церкви в м.Дрогобичі, розпис 1735 року над іконостасом церкви св. Георгія). Якщо припустити, що апостол без зображення кончини є Лука, то залишаються два апостоли: Матвій і Варфоломій, які традиційно входили до складу іконостасних комплексів України першої половини XVII століття. Але не відомо хто саме зображений на іконній дошці, де двоє людей катують святого. Хто є на іншій в композиції, на якій двоє людей катують і тягнуть за ноги апостола?

Висновки. Пунктирно окресливши передумови виникнення чину Моління в українському високому іконостасі, ми зазначили одну із особливостей, чину Моління з Успенського іконостасу м. Львова (1616-1638 рр.), а саме зображення мученицьких смертей апостолів на поземні ікони, яка не повторилась згодом не в одному з українських іконостасних комплексів. І можливо гіпотетично визначили постаті апостолів.

Література:

1. Абрамович Д. Києво –Печерський Патерик (вступ, текст, примітки)// Пам’ятки мови та письменства давньої України – Т.IV, К.,1931- 235с.
2. Александрович В. Іконографічні особливості складу ансамблю ікон передвітарної огорожі Успенської церкви у Львові 1616-1638 років.// Збереження та порятунк сакральних пам’яток Галичини. Матеріали міжнародної конференції Львів, 4-5 травня 2006 року. – Львів: Срібне слово, 2006.- С.9-16.
3. Гелитович М. Українські ікони “Спас у славі”. – Львів, 2005. – 93с.
4. Лазарев В.Н. Три фрагмента расписных эпископиев и византийский темплон // Византийская живопись. Сборник статей – М., 1971. – 406с.
5. Міляева Л. С. (за участю Гелитович М.) Українська ікона XI-XVIII століть. Державні зібрання України. – К.: Духовна спадщина України, 2007.-525с.
6. Сакральне мистецтво з колекції “Студіон”// Каталог творів XVI-XX століття. Монастир Студійського Уставу Архистратига Михаїла, 2003,- 25с.
7. Свенціцька В. Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст. –К., 1966.- 152с.
8. Свенціцька В. Живопис XIV-XVI століть// Історія українського мистецтва: У 6 т. – К.,1967.-Т.2.- С.208-274.
9. Рукопись: Шамардина Н. Иконы. Галицкой земли как феномен восточнославянского православного искусства в контексте культуры конфессионального пограничья. 17.00.04. – изобразительно, декоративно-прикладного искусства и архитектуры. Российская академия художеств. Научно – исследовательский институт теории и истории изобразительных искусств диссертация на соискание степени доктора искусствоведения.– М., 2003.
10. Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII-XV ст., Львів.: Друкарські куншти, 2005,-С.109-126; 507с.